

Preprint

Charles Taliaferro, *Contemporary Philosophy of Religion* (Contemporary Philosophy), Oxford, Blackwell, 1998; x + 435 pp., £15.99, ISBN 1557864497;

Brain Davies (ed.), *Philosophy of Religion: A Guide to the Subject*, London, Cassell, 1998; x + 390 pp., geen prijsopgave, ISBN 0304703699;

Beverly Clack & Brian R. Clack, *The Philosophy of Religion: A Critical Introduction*, Cambridge, Polity Press, 1998; xi + 209 pp., £13.95, ISBN 0745617387;

Warren E. Steinkraus†, *Taking Religious Claims Seriously: A Philosophy of Religion* edited by Michael H. Mitias (Value Inquiry Book Series 75), Amsterdam, Rodopi, 1998; x + 259 pp., f80, ISBN 9042004037.

Het is vreemd gesteld met de institutionele aspecten van de godsdienstfilosofie. Zo zijn er wereldwijd slechts vier wetenschappelijke tijdschriften die exclusief aan de godsdienstfilosofie gewijd zijn (*Sophia*, *International Journal for Philosophy of Religion*, *Faith and Philosophy* and *Religious Studies*), maar regent het inleidingen. Vier recente Engelstalige inleidingen (een deel van de oogst van 1998) komen hier aan de orde. De eerste is die van Charles Taliaferro, bekend als auteur van *Consciousness and the Mind of God* en redacteur van Blackwell's *Companion to Philosophy of Religion*. Wie afgaat op titel en omvang van zijn *Contemporary Philosophy of Religion*, zou eerder denken dat hier een soort *status questionis* van de godsdienstwijsbegeerte wordt gegeven (en dat is ook niet geheel onjuist), maar dit boek is toch primair bedoeld als inleiding, met verwerkingsvragen en al. Het is een degelijke, traditionele inleiding in de analytische godsdienstfilosofie, die zich concentreert op het theïsme in de westerse traditie, maar ook aandacht heeft voor andere religieuze en wijsgerige tradities: hindoeïsme, boeddhisme, islam, continentale wijsbegeerte. T. bespreekt achtereenvolgens de volgende onderwerpen. Wat is religie, en wat is godsdienstfilosofie (hfst. 1)? Gaat het in religie om 'pictures of reality' of om 'forms of life' (hfst. 2)? Hoe kunnen wij Gods almacht begrijpen (hfst. 3)? Hoe kan het theïsme antwoorden op materialisme en positivisme (hfst. 4)? Is Gods alwetendheid verenigbaar met menselijke vrije wil (hfst. 5)? Wat wil het zeggen dat 'the Sacred' transcendent is (hfst. 6)? Welke verbanden zijn er tussen moraal en religie (hfst. 7)? Kunnen wij argumenteren voor religieus geloof, en welk rol kan religieuze ervaring in dit verband spelen (hfst. 8)? Hoe kunnen wij het bestaan van God rijmen met het bestaan van kwaad (hfst. 9)? Tenslotte bespreekt T. tegen de achtergrond van alle eerder in het boek gegeven informatie de houdbaarheid van de traditionele argumenten voor het bestaan van God (hfst. 10). T. bespreekt steeds verschillende kanten van de diverse onderwerpen, en argumenteert niet op de eerste plaats voor een eigen positie. Hoewel dit boek een prima overzicht biedt, met veel pakkende (en vaak origineel gekozen) citaten, waaruit ook voor de gevorderde godsdienstfilosoof veel te leren valt (m.n. de uitstapjes die T. maakt naar aanpalende vakgebieden zijn leerrijk), is het niet moeilijk, dit boek op een aantal punten te kritiseren. Aan het eind van elk hfst. wordt literatuur voor verdere studie genoemd, en steeds weer komt het door Taliaferro geredigeerde *Companion* als eerste aan bod; Taliaferro en Blackwell zien vermoedelijk graag dat men beide boeken samen gebruikt. Dat lijkt handig, maar wie echt dieper wil graven, zal door de korte artikeltjes in het *Companion* – hoe nuttig ook – niet bevredigd worden. Daarom zou het beter zijn, als het *Companion* eenmalig als naslagwerk wordt aanbevolen, en elders steeds wordt verwezen naar de beste vakliteratuur over de betreffende onderwerpen. Taliaferro's bespreking van het positivisme (hfst. 4) laat zien dat hij helaas geen kennis heeft genomen van de door Vincent Brümmer op diverse plaatsen geuite kritiek op de ontologie van het positivisme, waarin bestaan gelijk wordt gesteld aan waarneembaar zijn. In hfst. 5 had men tenminste ook een korte introductie van het begrip 'middenkennis' verwacht. In zijn bespreking van 'ineffability' in het hfst. over transcendentie (6) gaat T. nog altijd uit van de totaal achterhaalde opvattingen die William James in diens *Varieties of Religious Experience*

(1902) naar voren bracht; de kritiek van o.m. Grace Jantzen (zie *NTT* 52 [1998], 359) is hem kennelijk onbekend. Transcendentie is niet alleen een eigenschap van God, maar speelt ook een rol in seculiere equivalenten van godsdienst. Dit is een belangrijk thema in de hedendaagse continentale filosofie en derhalve een uitgelezen kans deze ter sprake te brengen, maar T. rept er met geen woord over. De namen van continentale filosofen worden door T. trouwens nogal eens verkeerd gespeld: Rosensweig (245, 432), Levinan (428). Bij de bespreking van het probleem van het kwaad (hfst. 9) had de morele kritiek op het theodicee-project van T. Tilley, D.Z. Phillips, en M. Scott tenminste genoemd moeten worden. Hoewel dit een leerzaam boek en een knappe prestatie is, moet er nog wel een en ander aan verbeterd worden voor ik zou overwegen deze aan studenten voor te schrijven.

De tweede hier te introduceren inleiding is geredigeerd door Brian Davies OP, die al een bekende *Introduction to the Philosophy of Religion* (Oxford ²1993) op zijn naam heeft staan. Eenieder die deze vorige inleiding van Davies kent, zal verwachten dat dit nieuwe boek een zeer traditionele inleiding in de godsdienstwijsbegeerte zal zijn – en deze verwachting wordt niet beschaamd. Bij Davies gaat het om het christendom, en niet om andere godsdiensten. Het religieus pluralisme komt dan ook onvoldoende aan de orde; wel is er een hfst. over dialoog, waarin de *waarheidsclaims* van andere godsdiensten echter niet worden gereleveerd (en bijv. een John Hick ongenoemd blijft). Dit lijkt mij een serieuze beperking van deze inleiding, waarin de meeste schrijvers eigenlijk alleen geïnteresseerd zijn in wat de traditionele theïst aan de godsdienstfilosofie kan hebben. Een opmerkelijke vreemde eend in deze traditionele bijt is Hugo Meynell, die o.m. bekend: 'Over the last few years I have myself come to be convinced, rather against my will, of the truth of the doctrine of reincarnation' (306). In deze bundel komen achtereenvolgens aan de orde de (voor) geschiedenis van de godsdienstfilosofie, de religieuze kentheorie, argumenten voor het bestaan van God, eigenschappen van God (ook hier een traditionele keus: eenvoud, eeuwigheid, almacht, alwetendheid, persoon-zijn), religieuze taal, voorzienigheid, wonderen, het probleem van het kwaad, openbaring, moraal en religie, leven na de dood, en wetenschap en religie. Ook is een hfst. gewijd aan een aantal specifieke christelijke leerstukken, zoals incarnatie en triniteit. De bijdragen werden speciaal voor dit boek geschreven door auteurs van naam, zoals William P. Alston, David Burrell, William Lane Craig, Paul Helm, Gerard J. Hughes, Gareth Moore, (opnieuw) Charles Taliaferro, Peter van Inwagen, en Mark Wynn, en zijn veelal van hoge kwaliteit. Maar dat geldt niet voor alle bijdragen: die over het funderingsdenken zegt bijvoorbeeld veel meer over Thomas van Aquino dan noodzakelijk zou zijn, bespreekt Plantinga en Wolterstorff te oppervlakkig, en laat Alston – die verderop in de inleiding nog wel zelf aan het woord komt – ongenoemd. Ook zijn de bijdragen nogal ongelijkvormig (sommige hebben zeer veel, en andere weinig of geen noten), en is er nogal wat overbodige herhaling (bijv. over funderingsdenken). Voor het onderwijs lijkt dit boek mij minder geschikt, maar wel vinden wij hier in kort bestek veel informatie en een goede thematische bibliografie.

De derde te bespreken inleiding vormt een fraai contrast met de vorige; waar die zo traditoneel is, dat zij geen recht doet aan de vragen van deze tijd (incl. het religieus pluralisme), is deze zo gepreoccupeerd met bepaalde (niet alle) hedendaagse vraagstellingen, dat zij geen recht doet aan de traditie. Broer en zus Clack hebben een *kritische* inleiding geschreven, in de traditie van Don Cupitt, Stewart Sutherland en Grace M. Jantzen, die dan ook de ronkende aanbevelingsteksten op de kaft hebben aangeleverd (bijv. 'without any doubt the best available introductory text to the philosophy of religion'). De kritiek geldt alles wat niet feministisch of non-realistisch is; i.t.t. Taliaferro zijn de auteurs er niet primair op uit de voors en tegens van verschillende opvattingen te laten zien, maar willen zij overtuigen. Overtuigen dat 'religion (as traditionally conceived) is false' (95-96) en dat 'there is no external God' (179). In zes hoofdstukken komen aan de orde: (1) godsdienstig geloof en godsdienstwijsbegeerte, (2) natuurlijke theologie (waaronder voor het gemak ook de eigenschappen van God worden behandeld) (3) uitdagingen voor het theïsme (het kwaad, de natuurlijke geschiedenis van de godsdienst, het verificatieprobleem), (4) alternatieve benaderingen (revisionisme, Wittgensteiniaans fideïsme, feminisme), (5) Gods handelen (incl.

onsterfelijkheid van de mens), en (6) de toekomst van de godsdienst. Dit is polemiëk vermomd als inleiding; ik moet de auteurs nageven, dat – als in veel polemiëk – de boodschap wel helder is. Als *inleiding* lijkt het boek mij ongeschikt omdat het zo weinig recht doet aan zowel meer traditionele opvattingen als actuele ontwikkelingen op het vakgebied (bijv. de opkomst van comparatieve godsdienstfilosofie). Voor wie geïnteresseerd is in de kritiek op traditionele opvattingen en in alternatieven, is dit echter een onderhoudend en informatief boek.

Don Cupitt, Stewart Sutherland en Grace Jantzen zijn afwezig in de laatste te bespreken inleiding – evenals, bijvoorbeeld, Richard Swinburne, Keith Ward en Alvin Plantinga. Het is een postuum verschenen werk van Warren E. Steinkraus (1922-1990); uit de 2½ blz. tellende informatie over de auteur komt men weinig meer te weten dan dat hij schreef over Berkeley en Hegel, esthetica en karma. Verder zijn geboorte- en sterfjaar, het feit dat hij de leermeester was van degene die het boek bezorgd heeft, en veel vage lofuitingen ('a human being *par excellence*' [242]). Het woord vooraf van de bezorger leert ons dat het boek bij Steinkraus' overlijden nagenoeg voltooid was, maar maakt op geen enkele wijze duidelijk waarom het nu, acht jaar na zijn overlijden, alsnog werd gepubliceerd. Aan die vertraging moeten wij in dit geval overigens niet te zwaar tillen: aangezien S. nauwelijks op de actuele godsdienstfilosofische discussie inging, kon zijn boek ook niet aan actualiteit inboeten. Wat de onderwerpen die S. bespreekt betreft, doet hij recht aan de breedte van het vakgebied: de aard van religie, religieuze pluraliteit, feitelijke claims, het Godsbegrip, argumenten voor het bestaan van God, het probleem van het kwaad, moraal en religie, religieuze ervaring, het goede leven, religieuze taal, enz. S. zet steeds een groot aantal opvattingen naast elkaar, zonder zelf een duidelijke voorkeur uit te spreken. Dat kan een goede procedure zijn, wanneer relevante opvattingen aan de hand van de beste vertegenwoordigers worden gepresenteerd. Bij S. is dat echter geenszins het geval: lang niet alle gepresenteerde opvattingen zijn relevant, lang niet alle relevante posities worden besproken, en S. slaagt er steeds weer met een opmerkelijk doorzettingsvermogen in, de belangrijkste mensen die de laatste decennia (voor 1990) over een probleem nagedacht hebben, ongenoemd te laten. Hij bespreekt religieuze pluraliteit zonder Wilfred Cantwell Smith, John Hick en Gavin d'Costa te noemen, argumenten voor het bestaan van God zonder Richard Swinburne en John Mackie te noemen, het probleem van het kwaad zonder Hick, Swinburne, D.Z. Phillips en Terrence Tilley te noemen, enz. Wel spreekt de consequent volgehouden aandacht voor andere godsdiensten dan het christendom in het voordeel van S., maar helaas blijft zijn bespreking, net als bij het christendom, steeds aan de oppervlakte. De titel van het boek kan m.i. niet anders dan cynisch bedoeld zijn. *Samenvattend*: Taliaferro schreef een goede inleiding; Davies redigeerde een kwalitatief goede, maar veel te traditionele inleiding; wat Davies teveel heeft aan aandacht voor de traditie, hebben Clack & Clack in hun heldere, niet onverdienstelijke pleidooi voor een alternatieve, nonrealistisch en feministische geïnformeerde benadering van de godsdienstwijsbegeerte te weinig; en Steinkraus tenslotte schreef een inleiding die in deze vorm beter ongepubliceerd had kunnen blijven.

Marcel Sarot